

темним чинником національного розвитку української спільноти, адже вона здатна виконувати світоглядні, духовні, регуляторні, комунікативні та інтегративні функції.

Таким чином, українське суспільство, яке є перехідним і перебуває в стані активних соціокультурних трансформацій, не припиняє пошуку власної релігійної ідентичності. Є різні погляди на її майбутній характер, однак найважливішою є відсутність відкритих релігійних конфліктів. Це позитивно впливає на процеси націєтворення, сприяє консолідації українства і є важливою умовою становлення громадянського суспільства. Релігійна ідентичність громадян України (яка перебуває на перехідному етапі свого розвитку) має суттєве значення

як для формування громадянського суспільства, так і для успішного завершення націєтворчих процесів.

1. Воропаєва Т. Ідентичність українського народу в контексті соціокультурних трансформацій: теоретико-методологічні засади дослідження / Т. Воропаєва // Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Українознавство. – № 14. – К., 2010. – С. 15 – 18.
2. Маринович М. Проблема збереження релігійної ідентичності в умовах відкритого суспільства / М. Маринович // Громадянське суспільство як здійснення свободи: центрально-східноєвропейський досвід / за заг. ред. А. Карася. – Львів, 1999. – С. 219–224.
3. Процюк Р. Релігійна ідентичність нації як чинник становлення громадянського суспільства / Р. Процюк // Вісник Львівського університету. Філософські науки. – 2004. – Вип. 6. – С. 122 – 130.
4. Mamiya L. W. A Black Church Challenge to and Perspective on Christianity and Civil Society / L. W. Mamiya // Christianity & Civil Society. – Boston, 1996. – P. 42–61.
5. Petersen R. L. To whom and how are we speaking? / R. L. Petersen // Christianity & Civil Society. – Boston, 1996. – P. 15–25.

Надійшла до редколегії 25.10.10

I. Грабовська, канд. філос. наук

ПРОБЛЕМИ ҐЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ СОЦІОГУМАНІТАРИСТИЦІ

Аналізується специфіка висвітлення ґендерних ідентичностей в контексті викладання ґендерних проблем в освітньому процесі ВНЗ України.

The specificity of elucidation of gender identities in the context of teaching of gender problems in the educational process in Ukrainian graduate schools are analyzed.

Серед найактуальніших проблем сучасної української соціогуманітаристики значне місце належить аналізу ідентичностей, особливо етнічної та національної. Проте, дана тематика далеко не вичерпується лише вказаними вище напрямками. Все більшого значення набувають питання принципово нової проблематики для українських дослідників – вивчення специфіки ґендерних ідентичностей, під якими розуміємо насамперед аналіз особливостей функціонування жіночого та чоловічого в культурі, ґендерно-рольову стратифікацію у суспільстві, форми ґендерної соціалізації тощо. Відповідно, на особливу увагу заслуговує і викладання цієї проблематики в освітньому процесі у вищих навчальних закладах України у відповідності до вимог Наказу МОН України "Про впровадження принципів ґендерної рівності в освіту".

Дослідниця Н. Пушкарьова зазначає: "Завдяки появі та розвитку ґендерних досліджень стаття у соціальній теорії розглядається як інструмент соціальної детермінації і стратифікації (поряд із класом, етносом, конфесією, культурою), а актуальні соціальні проблеми – влада, насилля, самосвідомість, свобода – постають як проблеми, пов'язані з приналежністю до певної статі. Проблеми сутності людини, сенсу та призначення отримали завдяки ґендерним дослідженням ґендерні виміри, поставши як пов'язані із соціально-статевими (ґендерними) ролями кожного індивіда та існуючої в будь-якому суспільстві ієрархії і дискримінації за ознакою статі" [9].

Ґендеристика в Україні починає набувати статусу наукового дискурсу фактично із отриманням нею незалежності, коли нечисельною когортою дослідників тематики, яка в принципі не існувала в радянській науці, робляться активні спроби ввести досягнення західноєвропейської та північноамериканської феміністичної думки другої хвилі в науковий обіг та адаптувати це знання до української мінливої дійсності. "...спроба змістити усталені поняття і жіночої, і чоловічої ідентичності містила розгляд специфічних властивостей ґендерних ролей як суспільно-історичних феноменів, що давало підстави вимагати суспільних та політичних змін, – зазначається у "Енциклопедії постмодернізму" щодо основних досягнень другої хвилі фемінізму, який ще інакше називають "ґендерним фемінізмом" [3, 107].

Статева ідентичність є найпершою ідентичністю, яка приписується соціумом дитині від дня її народження. Жодна людина не народжується андрогіном. Статева

ідентичність формується з раннього віку, досить швидко перетворюючись і на самоідентичність людини. Проте, ніколи статева ідентичність не є чисто біологічною. Ґендерна ідентичність конструюється суспільством протягом усього життя людини і є формою соціалізації особистості. Статева та ґендерна ідентичності різняться між собою. "Якщо статева ідентичність – це переважно усвідомлення себе представником тієї чи іншої статі, то ґендерна полягає в переживанні своєї відповідності ґендерним ролям, тобто сукупностям суспільних норм і стереотипів поведінки, характерних для представників певної статі (або таким, що приписуються представникам певної статі суспільно-історичною чи соціокультурною ситуацією)" [8, 135].

Ґендерна соціалізація проходить найважливіші стадії становлення насамперед у сім'ї. Коли мама говорить дитині: "Хлопчики не плачуть, а ти – хлопчик", то не має на увазі, що дитина – "людина взагалі". Людина взагалі – високий рівень узагальнення. І тут виникає парадокс, бо дитина до сексуального дозрівання саме і залишається людиною взагалі, як і та особа, яка вже залишила стадію сексуального життя позаду – вона стає "вселюдиною" (за С. де Бовуар). Можливо, через розуміння, що дитина насправді ще не чоловік і не жінка, філософія, наприклад, і оперує поняттям "людина взагалі". Хоча це вірно лише стосовно сексуальності. В суспільному ж житті дитина з пелюшок – лише дівчинка чи хлопчик. Так вона вдягається матір'ю, а через неї – спільнотою саме як суб'єкт певної статі, виконує роль, досить чітко виписану традицією та суспільними стереотипами. Жодна мама не говорить дитині "Не плач, бо ти людина". Натомість повсюдно чуємо: "Не плач, бо ти хлопчик, а хлопчики не плачуть", "яка ти замуражена, дівчинка має бути акуратною!" і т.д. Хоча насправді, потрібно б було звертатись до людини в дитині. Адже це кожна людина повинна мати характер та силу волі, не плакати у складних ситуаціях, тверезо шукати вихід. І кожна повинна бути акуратною, а не лише дівчатка. За нас говорять усталені мовні звороти, а це не що інше як культурні стереотипи. Тому ми і приписуємо змалечку нашим дітям рольовий розподіл світу на жіночий та чоловічий, видаючи це за природний розподіл. А потім все життя намагаємось знайти порозуміння між жіночою та чоловічою половинами соціуму. Мова, звичайно ж, йде не про секс. Бо це порозуміння

допомагає значним чином статям знайти сама природа. Соціальна ж стаття "конструюється соціальною практикою. Суспільство формує систему норм поведінки, що ставить виконання певних ролей у залежність від біологічної статі індивіда. Відповідно, виникає жорсткий ряд уявлень про те, що є "чоловіче" і що є "жіноче" в конкретному суспільстві. Невідповідність статі і ґендеру – розповсюджена причина важких невротичних станів" [1, 9] та ґендерних конфліктів. Так є цікаві дані, які доводять, що дитина, вирощена жорстокою та занадто владною матір'ю, частіше за інших в подальшому схильна до заподіяння тяжких злочинів із маніакальною та збоченицькою компонентою. З іншого ж боку приклад інертного, занадто "жіночого" батька призводить до формування безвольного, схильного до підлеглості та несаможитності сина.

Отже, статеви ідентичність суспільство приписує людині від самого народження, кваліфікуючи її як особу жіночої чи чоловічої статі. Ґендерну ж ідентичність людина набуває протягом довгих років. "...під ґендерною соціалізацією ми розуміємо процес засвоєння, прийняття й відтворення норм, правил поведінки, установок відповідно до культурних уявлень про роль, становище й призначення чоловіка та жінки в суспільстві. Під сексуальною соціалізацією ми будемо розуміти процес організованих та стихійних впливів на особистість, що допомагає стати їй повноцінним чоловіком чи повноцінною жінкою в сексуальному житті, навчитись управляти своєю сексуальністю і зберігати репродуктивне здоров'я..." [1, 9].

У випадку із сексуальною інверсією, яка набуває значення у постпубертатному віці, все одно загальне правило поділу людських індивідів на жіночих та чоловічих залишається незмінним, визначаючи неспівпадіння із визначеним правилом як відхилення. Ґендерна ідентичність набуває визначальної ролі у житті людини, вирішальним чином впливаючи на реалізацію її "життєвих сценаріїв" (Е. Берн). Знаменитий вираз С. де Бовуар "Жінкою не народжуються, жінкою стають" однозначно вирішує проблему ґендерної ідентичності на користь соціальності.

Проте, не всі сучасні теоретики згодні із таким баченням становлення та існування ґендерних ідентичностей. Так Долімор Д. роздумує: "То, можливо, статеви відмінності слід заступити культурною відмінністю? Така заміна не може бути цілком нормальною; адже спроба здійснити її була б пов'язана з чимось близьким до плутанини категорій. Це припущення необхідно дослідити, а не думати, ніби уявлення про відмінність радше як про культурну, ніж статеви, і більше з'ясовує, і дає нам більшу свободу" [4, 475].

Д. Батлер у дослідженні "Присвоєння тілом ґендеру: філософський внесок Симони де Бовуар" пише: "...одна справа – народитись жінкою біологічно, і зовсім інша – стати жінкою в процесі окультурення; перше представляється природним фактом, а друге – втіленням історичної ідеї. Проте, що означає втілити історичну ідею, і як варто розуміти "становлення"? Тут можна виділити два аспекти: по-перше, хто є "Я", хто є суб'єктом, котрий здійснює процес становлення, втілює історичну ідею ґендеру і набуває ґендер як своє культурне означення? Чи передує дане "Я" ґендеру, є суб'єктом, Особистістю, чи іншою якоюсь легендарною силою? ...Якщо розуміти ґендерне становлення як деяку діяльність або прояв волі, тоді виникає друга, пов'язана із цим проблемна: який сенс привласнення ґендеру у світі, де ґендерні взаємостосунки чітко визначені і міцно закріплені? Якого роду ця свобода?" [2, 294].

В текстуальному просторі культури ґендерно-рольові ідентичності набувають символічних смислів, створюючи

таким чином певні культурні коди. Так, наприклад, відбувається перенесення жіночих та чоловічих ідентичностей типу "жінка-матір", "берегиня", "годувальниця", "чоловік-батько", "захисник", "лицар" тощо на суспільні явища, і тоді виникають усталені поняття типу "Батьківщина-матір", "Вітчизна-годувальниця", "Матір нації", "Батько народу", "Великий Батько" тощо. Без таких перенесень важко уявити собі будь яку культуру.

Застосування ґендерної методології (зокрема і теорії ґендерно-рольового розподілу як основи формування ґендерно-рольових ідентичностей) до вже усталених, наприклад, в літературі явищ дозволяє з нових, несподіваних і, на нашу думку, дуже цікавих позицій підійти до вже відомого. Ось приклад такого аналізу, запропонованого українською дослідницею Л.Таран. Авторка пише, що повість Миколи Гоголя "Вій" "...розглядають як таку, де ключовим моментом є ініціація, "посвячення в мужчину". Таке посвячення неминуче полягає й у випробуванні чуттєвістю – і то аж такою мірою, що воно справді стає невіддільним од смерті. Так з'являється образ відьми. Вона постає то в подібі такої собі Баби Яги, то в образі надзвичайної краси панночки. Із контексту випливає: це, власне, чуттєвість самого Хоми Брута, але винесена назовні. Він настільки перестрашений власною сексуальністю і боїться зізнатися в ній самому собі, що, зрештою, самозапрограмує себе на паніку – відтак помирає" [10, 5].

Не менш цікавим у ґендерному розрізі є дослідження специфіки постколоніальної ситуації в Україні. Так відома українська феміністка, письменниця і філософиня О. Забужко зазначає: "Найбільше презирство, нахабність і агресивність щодо жінок демонструють ті, хто не певен у своїх чоловічих чеснотах", – слушно зауважувала С. де Бовуар. а найменше певности у своїх чоловічих чеснотах, додамо ми, демонструє власне син поневоленого народу (подібна підозра – що "афектація брутальності супроти "слабого полу" в українських авторів "викликана бажанням самооправдання з браку тієї мужеської брутальності там, де її дійсно треба виявити", -зринула вже у О.Теліги). Нічєї вина тут немає – є розіграна на кону історії двістілітня драма, в якій чи не єдиним для чоловіка безперечним способом ствердити свою як національну, так і... ґендерну й сексуальну гідність – свою чоловічу цілість – було вийти на захист Матері навуспір чужій "фалічній" (збройній) силі, – по суті, двістілітня безперервна війна за право "мужеськості", – війна, втрати в якій необлічені – та, мабуть, і необлічимі" [7, 171-172]. Повернення собі символічної колективної "мужеської" ідентичності можливе лише через принесення у жертву величезної кількості чоловічих життів, відданих за свободу і відновлення честі символічної матері-Батьківщини. "Українська жіночість цілий цей час залишається в культурі в статусі символічної "дівки-бранки", яку належить визволити – яка "з віддалі", "з неволі турецької" покликана будити в мужчинах – навіть не еротичну хіть, а приспані патріотичні почуття: як таку її можна було любити й жаліти, боятися й ідеалізувати – не можна було тільки поважати. Для її власного голосу – "від себе" і "про себе" – в системі вартостей просто не було місця", – стверджує О.Забужко в роботі "Жінка-автор у колоніальній культурі, або Знадоба до української ґендерної міфології" [7, 172-173].

Особливого ґендерно-символічного значення набуває тоталітарна дійсність, яку у вигляді колоніального міфу можна собі уявити як стосунки Великого Батька – Сталіна і країни, як цілком підлеглої, підвладної та перманентно винної жіночності, що розпростерлась під вождем-Ураном-небом. "... розчаклування" жінок від прескриптивної в дототалітарних суспільствах "жіночос-

ти" (функції сексуального об'єкта) в СРСР – як і демаскулізація чоловіків – здійснювалось по іншій лінії: "стать" перестала бути атрибутом індивіда – вона *космізувалася*. Жінкою – класичним сексуальним об'єктом, з постійною готовністю пасивного еротизму розпластанню під Ураном-небом Верховної Влади, що тримає її в найупокоренішій позі завдяки неослабній ерекції своїх мілітарних органів (армія, НКВД-КГБ, міліція, військово-промисловий комплекс) зробилася вся *країна*, зоста частина земної тверді – з тенденцією до розширення, Батьківщина, країна взагалі в усіх зацілілих мовнокультурних традиціях – "жінка": Велика Мати, живородяще лоно; сталінський тоталітаризм (гітлерівський тут усе-таки спинився на півдорозі!) вперше в історії перетворив її на лано Великої Блудниці (матір – на шлюху, тож природно, що російський мат, в основі якого – зняття табу на інцест, став трохи не офіційним жаргоном – в усіх органах влади, від НКВД до партапарату: вони справді це й робили!), – в цій моторошно-грандіозній космогонії і жінки, і чоловіки розчинялися своєю статтю до рівня мікроорганізмів (яка ж стать у мікроба?), бактеріальної флори в неосяжній, розкритій матці Країни" [7, 159-160].

Сьогодні можна виділити дві основні концепції українського постколоніального ґендерного фемінізму, які так плідно та цікаво працюють на ниві української культури: націоналістичний фемінізм та креольський фемінізм, які відрізняються чітко визначеною ідеологічною спрямованістю. Посередині – широке поле дослідниць та дослідників, орієнтованих на так звану об'єктивну програму, коли "ґендеризмів" багато і вони не можуть вписатись в чітко визначене коло певного "-ізму", або як зазначають деякі дослідники, ґендеризмів значно більше, ніж фемінізмів, оскільки існують нефеміністичні ґендерні дослідження.

Як зазначає Сергій Жерьобкін у статті "*Могут ли угнетенные ...?*", или украинский постколониальный феминизм между Ж.-П. Сартром и Ф. Фаноном", націоналістичний український фемінізм насамперед у презентації його такими дослідницями, як С. Павличко, О. Забужко, Т. Гундорова, В. Агєєва та Н. Зборовська є надзвичайно сильно заангажованим націоналістичною ідеологією українства. Він свідомо ставить понадфеміністичні завдання, а саме перекодувати українську культуру із народницької на лицарську або шляхетську, що, звичайно, відрізняє український фемінізм як революційний і до того небувалий у світі проект. Виростає таке завдання із в цілому надто добре, на думку автора, засвоєної концепції М.Богачевської-Хомяк про особливості минулого українського фемінізму за формулою: "Фемінізм і націоналізм – одна монета спільного житку" [5]. "Як я вже писав у статті "Насолода бути українкою: натхнення постколоніальності в українських ґендерних дослідженнях"... з кінця 1990-х в Україні реалізується жіночий феміністський націоналістичний літературознавчий і літературний проект, розпочатий літературним

критиком та перекладачкою Соломією Павличко (1958-1999) та продовжений в працях групи українських жіночолітературознавців та письменниць, ...котрий маркірує себе одночасно і як "постколоніальний". Головним його завданням в якості постколоніального є перегляд традиційної, за визначенням С.Павличко, версії українського націоналізму, "успадкованої нами, – як уточнює цю спільну задачу О. Забужко, – від СРСР в колоніальній, народницько-етнографічній модифікації". Саме звідси... актуальне завдання розробки нового, більш сучасного варіанту націоналістичного фемінізму – тобто як фемінізму "постмодерністично-деконструктивістського", здатного за рахунок розвитку "своєї власної", тобто незалежної від російської і тим більше радянської, культури здійснити новий культурний проект "інтелектуальної деколонізації", або "української реконквісти" засобами "магії текстів". Тільки тоді буде вирішене і головне політичне та економічне завдання нової національної держави Україна – ліквідація "російського імперського дискурсу", який здійснюється "ціною колабораціонізму певної частини національних еліт" [6].

З усього випливає, що група феміністів-дослідників, яку очолює І. Жерьобкіна, орієнтується на принципово іншу парадигму єдності із великим Іншим – російською культурою та більш широко – культурною реальністю, не вбачаючи особливостей в Україні. Таку позицію із повним правом можна визначити як креольський фемінізм, хоч самі автори уникають самовизначення при досить чітко артикульованій у цілому ряді робіт ідеологічній спрямованості їх розробок. Зокрема до таких робіт варто віднести "Женское политическое бессознательное".

Таким чином, дослідження ґендерних ідентичностей є сьогодні однією із найцікавіших проблем української ґендеристики, а відтак і соціогуманітаристики в цілому.

1. Бартків О.С., Дурманенко Є.А. Особливості ґендерної соціалізації особистості // ґендерні стереотипи індивідуального здоров'я: Матеріали Міжнар. наук.-практ.конф. (3 жовт. 2007, м. Луцьк), – Луцьк, 2007. – 233 с. – С.7 – 12.
2. Батлер Д. Присвоєння телом гендера: філософський вклад Симо́ни де Бовуар // Жінчини, познание и реальность. Исследования по феминистской философии. – М.: Росспэн, 2005. – С. 292 – 303.
3. ґендер (gender) // Енциклопедія постмодернізму. – К.: Вид-во Соломії Павличко "ОСНОВИ", 2003. – С. 107 – 108.
4. Долімор Д. Сексуальне дисидентство. Від Августина до Вайлда, від Фрейда до Фуко. – К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2004. – 558 с.
5. Жерьобкін С. Наслаждение быть украинкой: вдохновение постколониальности в украинских гендерных исследованиях // Гендерные исследования. – № 15. – 2007. – С. 272 – 295.
6. Жерьобкін С. "Могут ли угнетенные ...?", или украинский постколониальный феминизм между Ж.-П. Сартром и Ф. Фаноном // <http://www.gender.univ.kharkov.ua/gurnal> 7. Забужко О. Жінка-автор у колоніальній культурі, або Знадоба до української ґендерної міфології // Хроніки від Фортінбраса – К., 1999. – С. 152 – 193.
8. Основи теорії ґендеру: Навчальний посібник. – К.: "К.І.С.", 2004. – 536 с.
9. Пушкарєва Н. ґендерные исследования // http://www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye_nauki/sociologiya/GENDERNIE_ISSLEDOVANIYA.html
10. Таран Л. Жіноча роль // Тіло чи особистість? Жіноча тілесність у вибраній малій українській прозі та графіці кінця XIX – початку XX століття. – К.: Грані – Т, 2007. – 192 с.

Надійшла до редколегії 25.09.10

Н. Авер'янова, канд. філос. наук

СУЧАСНА УКРАЇНЬКА ЕЛІТА: ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Аналізується стан сучасної української еліти. Показано, що для розбудови української державності необхідне почуття національної єдності всіх елітарних груп та узгодження ними стратегічних перспектив розвитку нації.

The condition of the modern Ukrainian elite is analyzed in the article. It is shown, that for the further development of the Ukrainian Statehood the feeling of the national unity of all elitist groups and agreement by them about strategical perspectives of the nation's progress is necessary.

Для розбудови незалежної суверенної України необхідні особистості, які здатні адекватно оцінювати ситуацію в країні, намічати перспективи розвитку майбутнього держави, бути провідниками нації. Тому про-

блема формування національної еліти особливо актуальна, адже саме на еліту покладаються завдання формулювати і реалізовувати національну ідею, фор-